

LIMITELE METODOLOGICE ALE MEMORIALISTICII. UN RAPORT DIPLOMATIC DESPRE PREZUMTIVUL PROIECT AL REGELUI MIHAI DE PLECARE ÎN ITALIA MERIDIONALĂ

Veronica Turcuș*

Abstract: *This study refers to the secret project of King Michael's departure, starting in place by the vice president of the Council of Ministers and Foreign Minister of Romania, Mihai Antonescu. The project was developed in the spring of 1944 and involved in the initial phase Renato Bova-Scoppa, Minister of Italy in Bucharest. The Italian Minister tells very little about the project in his memoirs *Colloqui con due Dittatori*, while in the document here published are more extensive references. The project was eventually abandoned, but it shows which would have been one of the ways that the monarchy would follow if Russia invaded Romania.*

Keywords: Romania, Italy, World War II, King Michael of Romania, Mihai Antonescu

Unul dintre primele repere metodologice pe care studentul la istorie îl primește în primul an de universitate se referă la tipologizarea și utilizarea izvoarelor istorice. Documentul scris este, prin definiție, reperul fundamental al oricărei reconstituiri faptice. Ne referim la documentul diplomatic, în accepțiunea diplomaticii ca știință de documentare a istoriei, încărcat cu dimensiunea juridică și instituțională specifică epocii în care a fost redactat. În absența definitivă sau doar temporară a acestuia, istoricul apelează la alte și alte surse alternative ori surogat care pot arunca fascicule de lumină asupra subiectului investigat. Dar aceste surse, de obicei, sunt subiective, interesate, nesincere total sau parțial și afectează demersul genuin al istoricului. Din fericire, uneori, și acesta e cazul de față, documentele apar după o lungă hibernare în arhivă.

În cazul de față este vorba de un episod nu foarte bine conturat din dezvoltarea relațiilor româno-italiene din cel de-Al Doilea Război Mondial. Un izvor memorialistic considerat cu multă atenție de istoricii contemporaneiști timp de decenii a fost cartea lui Renato Bova-Scoppa, *Colloqui con due dittatori Salazar-Antonescu*, apărută în prima ediție în anul 1949. Lucrarea a fost evaluată ca o carte-document atât timp cât izvoarele arhivistice erau ținute sub obroc. Dar, ca în orice lucrare de gen, ambadorului italian la București nu i-au convenit anumite detalii pe care le-a evitat. Detaliile însă nu puteau fi camuflate definitiv întrucât făceau parte din comunicările de serviciu ale lui Bova-Scoppa care, iată, încep să iasă la lumină odată cu epuizarea termenului de prescripție arhivistică.

* Cercetător științific II dr., Institutul de Istorie „G. Barițiu” Cluj-Napoca; e-mail: vturcus@yahoo.it

Renato Bova-Scoppa a fost un diplomat italian de carieră. S-a născut la Procida, o insulă din apropiere de Napoli, în 1892. Licențiat în drept în anul 1918 va intra în serviciul diplomatic al regatului Italiei, prin concurs, în 1923, fiind trimis în prima misiune la Addis Abeba în septembrie același an. În perioada februarie-octombrie 1924 este numit chiar însărcinat cu afaceri ad-interim la Addis Abeba. Este ulterior transferat la Moscova și apoi la Odessa unde va conduce Consulatul general italian. Din aprilie până în iunie 1930 va ocupa funcția de consul general la Smirna/Izmir. În 1932 este numit diplomat la Geneva în cadrul Delegației italiene de pe lângă Societatea Națiunilor. Rămâne la Geneva și după ieșirea Italiei din Societatea Națiunilor, în calitate de observator, până în 1940. Ulterior, cu începere din 29 ianuarie 1940, este numit ministru al Italiei la Lisabona, iar după un an devine șeful Legației italiene de la București, unde va funcționa aproape patru ani, începându-și mandatul la 11 iulie 1941. După misiunea dificilă de la București, își continuă cariera cu funcțiile de ambasador al Italiei în Indonezia, Venezuela și Maroc, în octombrie 1955 revenind la Geneva ca observator pe lângă Conferința celor patru mari puteri. Recent, în vara lui 2014, figura lui Bova-Scoppa a fost valorizată de fostul ministru italian de Externe din guvernul Mario Monti (2011-2013), Giulio Terzi di Sant'Agata¹. Explicația are și un suport familial, ministrul italian de Externe fiind înrudit cu protagonistul prezentei cercetări.

În literatura istorică românească Renato Bova-Scoppa nu are un rol foarte bine definit. Se simte o oarecare sinuozitate în legătură cu acest personaj datorită și percepției pe care a indus-o el însuși prin memoriile sale. Ceea ce însă se poate evalua preliminar este că, din punct de vedere strict diplomatic, Bova-Scoppa a dat dovadă de calități specifice. Desigur, aceste calități nu au fost mereu congruente cu interesele unuia sau altuia dintre statele ce i-au acordat găzduire, dar în Italia a fost apreciat, el continuându-și nestingherit cariera și în timpul regimului democrat.

Nu vom face referiri *in extenso* la activitatea din România a diplomatului italian, deoarece aceasta solicită o perspectivă monografică solidă. Trebuie însă precizată circumstanța că Renato Bova-Scoppa îl are în România ca referință esențială pe Mihai Antonescu, pe care-l numește, mai mult sau mai puțin instituțional, „președinte al Consiliului de Miniștri”. „Dictatorul” român, protagonist al lucrării de memorialistică amintite nu este Ion Antonescu, ci Mihai Antonescu. Calificarea de „dictator” a lui Mihai Antonescu are, dincolo de o operațiune de marketing editorial, și o explicație personală a diplomatului italian. Acesta socotește că Ion Antonescu a fost extrem de puternic influențat de Mihai Antonescu și că multe dintre deciziile „Conducătorului” au fost de fapt induse de vicepreședintele Consiliului de Miniștri al României.

¹ <http://www.italiapost.info/147921-a-lezione-d'italia-in-assoluta-esclusiva-intervista-ip-allex-ministro-giulio-terzi/>

Izvorul diplomatic ce constituie nucleul prezentului studiu este un raport al lui Renato Bova-Scoppa, ambasadorul regatului Italiei la București, adresat ministrului Afacerilor Externe al Regatului Italiei la 31 august 1944 (un alt raport decât cel publicat în cartea menționată, trimis în aceeași zi). De fapt, amintirile bucureștene ale lui Bova-Scoppa nu sunt în plan metodologic ceea ce istoriografic putem defini gen memorialistic. Sunt însăilări de rapoarte diplomatice, înaintate către Ministerul italian de Externe, compuse îndeobște din excerpte care au fost subiectiv evaluate de autor ca fiind compatibile cu ideea publică pe care dorea să o difuzeze. Speța tratată în această contribuție se referă la proiectul prezumtiv de plecare a regelui Mihai din România cu destinația Italia de sud, în condițiile în care sovieticii ar fi străpuns linia frontului și s-ar fi revărsat spre țara noastră. Subiectul este prezent în memoriile diplomatului italian sub următoarea înfățișare: „*La signora Beck, vedova dell'ex Ministro degli Esteri polacco, è venuta a trovarmi a Singureni e mi ha comunicato che essa era stata ricevuta il giorno prima dal Presidente del Consiglio. Questi le aveva dichiarato che si era molto adoperato presso Ribbentrop in occasione della sua visita al Quartier Generale per poterla far partire per la Turchia. Infatti vi era riuscito. La signora Beck avrebbe potuto partire accompagnata dal corriere romeno mercoledì 23 agosto. Il Presidente però la pregava in via assolutamente segreta di avvicinare a Stambul o Ankara subito il R. Ambasciatore d'Italia e invitarlo a interessare il suo governo per sapere se un aeroplano recante lui, Bova-Scoppa, e qualche altro funzionario della R. Legazione d'Italia a Bucarest avesse potuto recarsi in un aeroporto dell'Italia del Sud. Il Presidente ha dato istruzioni alla signora Beck sul come fargli avere telegraficamente comunicazione del nome della città dove l'aeroplano avrebbe potuto atterrare. La signora Beck mi ha chiesto se il Presidente mi aveva parlato di questo progetto. Ho risposto che il Presidente tempo fa mi aveva parlato d'un eventuale partenza per l'Italia di un aereo nel quale avrebbero dovuto prender posto il Re, la Regina e lui, ma non mi aveva fatto mai cenno d'un simile assurdo progetto come quello di cui ora mi si parlava.*”² Așadar, într-o întâlnire avută cu văduva ministrului de Externe polonez³, ministrul italian la București a abordat tema plecării acesteia din România în ziua de 23 august 1944. Doamna Beck⁴ l-a

² Renato Bova-Scoppa, *Colloqui con due dittatori*, Ruffolo Editore, Roma, 1949, p. 159.

³ Józef Beck (Varșovia, 4 octombrie 1894 – Stănești, 5 iunie 1944) a fost un om politic polonez. A luptat în Primul Război Mondial în legiunea poloneză a mareșalului Pilsudski, construindu-și o rapidă carieră militară. După război a fost numit atașat militar la Paris (1922) și apoi la Bruxelles (1923). În 1926 devine șeful de cabinet al lui Pilsudski, apoi ministru fără portofoliu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (1930) și secretar de stat la Ministerul de Externe polonez din decembrie 1930 până în noiembrie 1932. Ulterior a devenit titularul portofoliului de la Externe și a rămas în funcție până la invazia Poloniei din septembrie 1939. Beck s-a refugiat în România ca urmare a ocupației germane a Poloniei și a murit în țara noastră, fiind înmormântat la cimitrul Bellu. După 1990 rămășițele sale pământești au fost repatriate.

⁴ Este vorba de cea de-a doua soție a demnitarului polonez.

informat pe Bova-Scoppa că Mihai Antonescu a însărcinat-o să contacteze diplomați italieni aflați la post la Istanbul și la Ankara pentru a explora posibilitatea de a li se pune la dispoziție atât lui, cât și lui Bova-Scoppa un avion pentru a ajunge în Italia meridională. Sondat de văduva fostului ministru polonez cu privire la plan diplomatul italian face referire la un alt plan care ar fi prevăzut deplasarea regelui Mihai, a reginei-mamă și a lui Mihai Antonescu, dar afirmă că nu are cunoștință de proiectul *absurd* pe care i-l prezenta doamna Beck. Informația aceasta a lăsat-o posterității Renato Bova-Scoppa survolând foarte elegant peste acest proiect al plecării regelui Mihai în Italia de sud.

Documentul din arhiva Ministerului de Externe al Italiei relativ la acest proiect este ceva mai voluminos și mai plin de sevă. Îl vom prezenta cu cuvintele diplomatului în traducere în limba română: „Într-o audiență acordată în luna mai a acestui an, Președintele Consiliului de Miniștri mi-a vorbit într-un mare secret despre un proiect pe care el, regele Mihai și regina Elena l-au formulat și anume acela de a pleca cu avionul în Italia de sud dacă situația pe frontul de est s-ar fi complicat și rușii ar fi purces la ocuparea României. Amintind de eventualitatea că înainte de ocupația rusă germanii ar fi putut prelua întreaga putere în mâinile lor sau ar fi putut constitui un nou guvern, având în vedere că acest cabinet din care făcea parte nu ar fi permis - după spusele lui - „ruinarea țării”, Președintele mi-a dat de înțeles că dorința Regelui și a sa ar fi fost aceea ca eu să-i fi însoțit în Italia «pentru a mă sustrage astfel unei arestări sau încarcerări din partea germanilor».

Chiar de atunci i-am dat de înțeles Președintelui că, după cum am convenit în cursul precedentelor discuții, dacă rușii ar fi ocupat România prezența mea la București ar fi fost foarte utilă; așadar, cu excepția faptului că dacă Regele nu mi-ar fi exprimat dorința de a-l însoți, aș fi preferat să rămân la locul meu și nu să abandonez populația italiană.

În mod limpede însă dorința Regelui ar fi trebuit să prevaleze asupra oricărei păreri de-a mele.

În cursul unei succesive audiențe, Președintele mi-a comunicat că acel proiect de care am vorbit trebuia considerat ca fiind suspendat pe moment.”

Aceasta era informația care nu apare sub nicio formă în memoriile lui Bova Scopa. În schimb partea reamenajată din memorii cu privire la discuția cu văduva Beck, în documentul diplomatic este prezentă puțin mai altfel: „Doamna Beck m-a întrebat dacă Președintele mi-a vorbit despre acest proiect. I-am răspuns că Președintele mi-a vorbit cu ceva timp înainte de un proiect de plecare în Italia a unui avion în care ar fi trebuit să ia loc Regele, Regina și El. Președintele mi-a comunicat mai târziu că acest proiect era suspendat pe moment. Spusei Doamnei Beck că nu aveam nicio intenție de a abandona România într-un moment atât de critic al istoriei sale și nici pe italienii care rămăseseră credincioși instituțiilor. Doar dacă regele Mihai mi-ar fi cerut să-l însoțesc în Italia nu aș fi putut refuza, având în vedere că eram acreditat pe lângă el.”

Dacă în varianta tipărită pentru publicul larg diplomatul italian definește *absurd* proiectul expus de văduva Beck, în comunicarea oficială adresată MAE de la Roma, Bova-Scoppa nu frecventează același discurs, ba chiar aproximează o posibilă evoluție în acest sens invocând numele regelui Mihai.

Întrebarea este: de ce se eschivează în contactul cu publicul diplomatul italian? Răspunsul firesc sau aproape firesc se referă la contextul în care își publică memoriile. Este vorba de anul 1949. Trecuseră cinci ani de la evenimente, iar protagoniștii aveau cu totul și cu totul alte destine, greu intuibile în 1944. Mihai Antonescu fusese executat, regele Mihai detronat cu forța prin impunerea abdicării. Se formalizase deja contrastul ireconciliabil dintre lagărul sovietic și democrațiile occidentale și nu era cazul ca regelui Mihai, ce reprezenta un reper al emigrației românești din Occident, să i se facă un proces de intenție pentru un proiect, probabil alternativ, care oricum nu avusese loc. Și mai este o realitate care trebuie invocată. Toate discuțiile avute de Bova-Scoppa îl invocau pe rege, dar nu-l avuseseră niciodată ca protagonist. Nu mizăm pe netemeinicia informațiilor, deoarece nu credem că Bova-Scoppa și-ar fi mințit superiorii. Probabil resortul care l-a determinat pe Mihai Antonescu să elaboreze acest proiect consta în punerea la adăpost a regelui Mihai, ce reprezenta suveranitatea României, în cazul în care teritoriul României nu ar mai fi putut fi apărat. Dacă în Primul Război Mondial familia regală s-a putut refugia la Iași, având în vedere că Rusia încă țaristă nu era o amenințare, de această dată dinspre răsărit venea amenințarea sovietică, dinspre apus cea germană. Soluția lui Mihai Antonescu ar fi putut funcționa ținând seama de permanența reginei Elena la villa Sparta de la Fiesole, lângă Florența, unde rezidase din 1932 și unde a și revenit după 1947.

Fapt este că penultima frază din comunicarea lui Bova-Scoppa „*Ho comunicato quanto precede a puro titolo di documentazione*”, relevă că ministrul italian la București a dorit ca informațiile deținute să nu se piardă, datorită fluidității situației din România de după 23 august 1944, care necesita multă atenție și relatări succesive ce ar fi obscurizat definitiv ceea ce fusese înainte de arestarea Antoneștilor. Nu deținem, la momentul actual, informații că Renato Bova-Scoppa ar fi făcut anumite sondaje către autoritățile italiene pentru punerea în practică a proiectului lui Mihai Antonescu. În cazul în care acestea ar exista, ele probabil ar putea fi deținute de structurile de informații italiene, mai precis, de serviciul secret militar, dar acest fapt rămâne de verificat.

Prin prezenta contribuție ne-am propus să evidențiem că genul memorialistic este, pentru reconstituirea istorică, destul de evaziv, iar inducerea unui punct de vedere istoriografic temeinic nu trebuie grăbit atâta timp cât sursele cu adevărat consistente – izvoarele diplomatice, și vorbim aici de diplomatica contemporană – nu și-au revelat conținutul.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ

*Regia Legazione D'Italia
Bucarest*

Bucarest, lì 31 Agosto 1944

Signor Ministro,

In un'udienza concessami nello scorso mese di maggio il Presidente del Consiglio mi parlò molto segretamente di un progetto che egli, il Re Michele e la Regina Elena avevano formulato e cioè quello di partire in aereo per l'Italia del sud qualora la situazione sul fronte dell'est si fosse complicata e i russi avessero proceduto all'occupazione della Romania.

Accennando all'eventualità che, prima dell'occupazione russa i tedeschi avrebbero potuto o accentrare tutto il potere nelle loro mani, o costituire un nuovo governo, dato che quello di cui egli faceva parte non avrebbe permesso – a suo dire – la rovina del paese, il Presidente mi fece capire che desiderio del Re e suo sarebbe stato quello che io li avessi accompagnati in Italia „per sottrarmi così ad un arresto o internamento tedesco”.

Fin d'allora accennai al Presidente che secondo quanto avevamo concordato nel corso di precedenti colloqui, qualora i russi avessero dovuto occupare la Romania la mia presenza a Bucarest avrebbe potuto essere di qualche utilità; quindi, a meno che il Re non mi avesse espresso il desiderio che io lo accompagnassi avrei preferito restare al mio posto e non lasciare la colonia italiana.

Naturalmente il desiderio del Re avrebbe prevalso su qualsiasi altra considerazione.

Nel corso di una successiva udienza il Presidente mi comunicò che quel progetto doveva considerarsi come momentaneamente sospeso.

Il giorno 18 Agosto la Signora Beck, vedova dell'ex-ministro degli esteri polacco, venne a trovarmi a Singureni e mi comunicò che essa era stata ricevuta il giorno prima dal Presidente del Consiglio. Questi le dichiarò che si era molto adoperato presso Ribbentrop, in occasione della sua visita al Quartier Generale, per poterla far partire per la Turchia. Infatti vi era riuscito. La Signora Beck avrebbe potuto partire accompagnata dal corriere romeno mercoledì 23 Agosto. Il Presidente però la pregava, in via assolutamente segreta di avvicinare a Stambul od Ankara subito il Regio Ambasciatore d'Italia e pregarlo di interessare il suo Governo per sapere se un aeroplano recante lui, Bova Scoppa, la baronessa Bova Scoppa e qualche altro funzionario della R. Legazione d'Italia a Bucarest avrebbe potuto atterrare nell'Italia del sud. Il Presidente dette istruzioni alla Signora Beck sul come fargli avere telegraficamente comunicazioni del nome della città dove l'aeroplano avrebbe potuto atterrare. La Signora Beck mi chiese se il Presidente mi avesse parlato di questo progetto. Risposi che il Presidente mi aveva parlato qualche tempo prima di un progetto di partenza per l'Italia di un aereo sul quale avrebbero dovuto prendere posto il Re, la Regina e Lui. Il Presidente mi aveva più tardi comunicato che tale progetto era stato momentaneamente sospeso.

Dissi alla Signora Beck che non avevo nessuna intenzione di abbandonare la Romania in un momento così critico della sua storia, nè gli italiani che erano rimasti fedeli

alle istituzioni. Soltanto se il Re Michele mi avesse pregato di accompagnarlo in Italia non mi sarei potuto rifiutare, dato che ero accreditato presso di Lui.

Il giorno 22 Agosto fui ricevuto io stesso dal Presidente del Consiglio. Egli mi disse che la situazione militare era gravissima. La sua situazione personale era particolarmente difficile perchè egli poteva negoziare con gli anglo-sassoni ma gli era impossibile di negoziare con i russi che lo avevano designato come criminale di guerra. L'opposizione pretendeva che fosse lui a negoziare e a firmare col Maresciallo un armistizio. Come sempre, incitai il Presidente ad assumersi senza più ritardo questa grande responsabilità storica e gli dissi che fare uscire la Romania dall'alleanza tedesca e portarla sul piano della collaborazione cogli alleati costituiva il solo mezzo perchè egli potesse salvare la Romania e contemporaneamente se stesso. Il Presidente mi si mostrò scoraggiato. Mi disse che nessuno lo aiutava. Solo le ambizioni personali e gli intrighi avevano pullulato intorno a lui. Un telegramma con cui gli americani lo invitavano a inviare qualcuno a Londra a negoziare gli era stato rimesso dal Ministero degli esteri con tre settimane di ritardo. Il viaggio di una sua persona di fiducia in Svezia era stato sabotato. A trattare con i russi gli sembrava che „avrebbe perduto la faccia”. Chiesi allora ad Antonescu che cosa intendesse fare visto che la situazione precipitava drammaticamente e che l'esercito romeno dava manifesti segni di non volersi più battere. Il Presidente mi rispose che con ogni probabilità avrebbe dovuto cedere il potere ad un altro. Gli chiesi se il Maresciallo era d'accordo. Mi rispose di sì. Aggiunse che la „débacle” militare là si doveva al fatto che i tedeschi avevano ritirato le loro divisioni blindate dal fronte e che era difficile lottare con divisioni normali contro la schiacciante superiorità dei russi. Dissi al Presidente che la responsabilità assunta dai tedeschi col ritirare le loro divisioni forniva ab abundantiam al Governo romeno la giustificazione morale per abbandonare l'alleanza dato che da due anni egli stesso aveva sostenuto la tesi con i tedeschi „che la fedeltà all'alleanza stessa era condizionata al fatto che i tedeschi fossero in misura di difendere le frontiere romene”.

Vista l'esitazione del Presidente gli chiesi che cosa pensasse di fare per quanto concerneva lui stesso qualora avesse dovuto cedere il potere ad altri. Antonescu mi rispose: „Probabilmente andrò al Cairo”; dopo di che mi chiese che cosa intendessi fare io a mia volta. Avendogli risposto che non mi sembrava dubbio che io dovessi restare al mio posto dato il fatto che i russi si avvicinavano a Bucarest egli mi domandò con una certa perplessità se non pensavo che forse sarebbe stato bene anche per lui di restare in Romania. Gli risposi che la situazione sua era diversa; che se egli non si fosse deciso ad agire con estrema rapidità avrebbe fatto meglio a mettersi in salvo tempestivamente. Nel congedarmi dal Presidente gli dissi che lo ringraziavo caldamente di tutto quello che aveva fatto per me e gli espressi la speranza che la Romania potesse seguire l'esempio dell'Italia.

La sera dopo l'ultimo mio incontro con Mihai Antonescu gli avvenimenti precipitarono a tal punto che il Presidente fu evidentemente impedito di attuare anche un suo progetto di fuga. Il RE, saggiamente ispirato, invece di salvarsi in aereo, accettò di assumersi la responsabilità storica di un rovesciamento generale della situazione schierandosi decisamente contro la Germania.

Ho comunicato quanto precede a puro titolo di documentazione.

Gradisca, Signor Ministro, gli atti del mio profondo ossequio.

Il R° Ministro
R. Bova Scoppa

